

підприємства : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.06.01 / Р. З. Вєчорковські; – Східноукраїнський нац-ний ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2005 . – 20 с.

Надійшла 21.12.2008 р.

УДК 331.5

О. І. КРЕМЕНЬ

Українська академія банківської справи Національного банку України, м. Суми

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ «ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ»

У статті досліджено підходи щодо визначення сутності соціально-економічної категорії «зайнятість населення» і обґрунтовано її значення в економічній системі країни.

In the paper there have been explored the approaches of the definition of the social-economic category «employment» gist and grounded is meaning in the economical system of the state.

Вступ. Для всіх країн світу зайнятість населення посідає провідне місце у системі соціальних та економічних проблем і разом з показниками рівня життя є важливим індикатором соціальних процесів. Перехід від планово-централізованого до вільного руху трудових ресурсів змінює систему інтересів, мотивів і стимулів діяльності економічно активного населення, що, відповідно, впливає на джерела наповнення ринку праці, сегментацію та напрями державного регулювання зайнятості населення.

Аналіз досліджень і публікацій. Питаннями розробки методологічних засад статистичного вивчення зайнятості населення займалися як зарубіжні вчені: К. Друрі, К.Р. Макконнелл, П. Самуельсон, Н. Грегорі Менк'ю, Р. Солоу, так і вітчизняні науковці: С.І. Бандур, Д.П. Богиня, І.К. Бондар, С.С. Герасименко, О.М. Гладун, А.В.Головач, В.К. Данилко, М.І. Долішній, Ю.М. Краснов, І.В. Кузьменко, Е.М. Лібанова, В.І. Лишиленко, В.В. Онікієнко, О.Г. Осауленко, Н.О. Парфенцева, І.І. Пилипенко, Л.Г. Ткаченко, В.Г. Швець та інші.

Виділення невіршених раніше частин проблеми. Перехід до ринкової економіки, що супроводжується лібералізацією трудового законодавства, зростанням питомої ваги зайнятих у недержавному та неформальному секторах економіки, ознаменувався значними ускладненнями макроекономічного моніторингу економічної активності населення України. Хоча в міжнародних стандартних класифікаціях, конвенціях та рекомендаціях МОП, у світовій економічній літературі давно сформувався загально визнані терміни та їх визначення, в Україні ця проблема вирішена не повністю.

Функціонування економічної системи за ринкових умов відбувається на основі взаємодії ринків: ринку нерухомості, капіталу, сировини та основних засобів виробництва, споживчих товарів та праці (табл. 1). Деякі економісти виокремлюють лише два типи ринків – ринок ресурсів та ринок продуктів.

Таблиця 1

Структура ринкового господарства

Вид ринку	Постачальник	Споживач	Товар	Ціна
Нерухомості	Власники землі, будівель	Підприємства, держава, приватні особи	Земельні ділянки, будівлі	Орендна плата
Капіталу	Банки, фінансово-кредитні установи	Підприємства, держава, приватні особи	Грошовий капітал	Ставка процента
Сировини та основних засобів виробництва	Підприємства	Підприємства	Сировина, основні засоби виробництва	Купівельна ціна
Споживчих товарів	Підприємства	Приватні особи	Споживчі товар	Платоспроможний попит
Праці	Приватні особи	Підприємства, приватні особи	Робоча сила	Заробітна плата

Отже, оскільки праця є одним з основних видів ресурсів, проблема зайнятості населення потребує чіткого визначення відповідного теоретико-методичного і категоріального апарату.

Формулювання цілей. Метою статті є визначити теоретико-методологічні засади категорії „зайнятість населення” як важливої характеристики розвитку економічної системи суспільства.

Виклад основного матеріалу. Досить довгий час категорія „зайнятість” майже не використовувалася у вітчизняних наукових працях, статистичних і соціологічних дослідженнях. Це

пояснюється, по-перше, існуванням принципу загальності праці як головного принципу ліквідації безробіття. Гарантоване забезпечення права на працю кожному громадянину вважалося підтвердженням відсутності при соціалізмі проблем зайнятості. По-друге, існував спрощений підхід до проблеми зайнятості населення, сутність якої зводилася до чисельності залучених у суспільне виробництво трудових ресурсів суспільства. Таким чином, теорія зайнятості населення, як справедливо вважають дослідники, належала до найслабших розділів економіки соціалізму [1].

Враховуючи особливості системи управління робочою силою при соціалізмі, наука про зайнятість населення, у тому числі статистика, перебувала на початковій стадії розвитку: їй були притаманні одномірні теоретичні засади, намагання не суперечити офіційним вимогам. Все це обмежувало можливості поглибленого вивчення особливостей зайнятості населення.

Нами було узагальнено і систематизовано підходи до визначення змісту категорії „зайнятість населення”, які представлені у табл. 2.

Таблиця 2

Підходи до визначення категорії зайнятості населення

Автор/джерело	Визначення
Б.Н. Ягодкін	забезпеченість всього працездатного населення роботою, працею в різних сферах і галузях суспільного виробництва або суспільно корисної діяльності
О.І. Рузавіна	рух активної частини населення стосовно речових умов виробництва в процесі нагромадження у специфічних для даного суспільства суспільно-економічних формах
В.Г. Костаков	оснований на суспільному поділі праці соціально-економічний процес використання праці різних груп населення в різних сферах суспільно корисної діяльності – у суспільному виробництві, у навчанні та індивідуальному господарстві
Л.І. Рофе	діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка не суперечить законодавству і зазвичай є джерелом трудового доходу
В.С. Васильченко, Б.Н. Крижанівський, В.В. Онікієнко	діяльність громадян, що пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб і є джерелом прибутку в грошовій або іншій формі: у вигляді заробітної плати, додаткових допомог чи виплат у натуральній формі
Е. Лібанова, В. Скуратівський, О. Палій	наявність оплачуваної роботи, яку розрізняють за кількома ознаками: тривалість робочого періоду (повна та неповна), реєстрація (зареєстрована та незареєстрована), а також рівень оплати
Г.С. Вечканов, Г.Р. Вечканова	1. економічні відносини, які характеризують взаємовідносини між людьми щодо їх участі у господарській чи іншій діяльності; 2. діяльність громадян, що не порушує чинне законодавство і має на меті задоволення особистих та суспільних потреб
А.С. Лук'янов	загальна категорія, яка має історичний характер, її структура, мета, способи функціонування та інші характеристики не залишаються незмінними, а залежать від рівня розвитку суспільства, системи його потреб, рівня розвитку продуктивних сил, виробничих відносин і самої людини
А.А. Нікіфорова	1) з точки зору економічних позицій – діяльність працездатного населення щодо створення суспільного продукту або національного доходу; 2) з точки зору соціальних позицій – задоволення потреби працездатного населення в праці, яка створює національний дохід в умовах, коли участь або неучасть у суспільній праці визначаються не тільки економічними факторами, а й пріоритетами населення в сфері зайнятості і можливостями їх реалізації
В.М. Петюх, О.М. Кузнєцова (з точки зору економічних позицій)	1) діяльність працездатного населення щодо створення суспільного продукту або національного доходу; 2) економічний потенціал суспільства, рівень та якість життя населення в цілому, добробут окремих громадян

Визначення Б.Н. Ягодкіна є таким, що повністю відповідає розумінню зайнятості соціалістичною ідеологією: він підкреслює забезпеченість працею усіх членів суспільства, таким чином наголошуючи і на ролі держави у формуванні рівня та структури зайнятості населення [1, с. 118].

В.Г. Костаков пропонує розглядати зайнятість населення глибше, виходячи за межі суспільного виробництва. У відповідному визначенні простежується взаємодія особи і держави у формі існуючих економічних умов, адже йдеться про „процес використання праці різних груп”, а також деталізуються сфери застосування зайнятості населення [2, с. 25].

Більш сучасний підхід до поняття зайнятості населення почав формуватися в економічній науці у другій половині 80-х років.

Визначення Л.І. Рофе відображає зайнятість з точки зору активності громадян – як їх діяльність [2, с. 15]. Автор підкреслює, що зайнятість населення має приносити дохід, але, знову ж таки, поза увагою і науковців, і держави залишається безліч можливих форм зайнятості, оскільки зайнятстю населення є діяльність, що не суперечить законодавству. Необхідно зазначити, що у визначенні зайнятості не може бути компонента, що окреслює її тільки межами чинного законодавства, оскільки потребують дослідження і кримінальна, і тіньова, і неформальна зайнятість. І таке дослідження має обов'язково охоплювати причини виникнення цих суспільних явищ, що дозволить виявити напрями їх мінімізації.

Розуміння і підхід до категорії зайнятості В.С. Васильченка, Б.Н. Крижанівського, В.В. Онікієнка [3] подібні до визначення Л.І. Рофе, але це визначення не вимагає відповідності чинному законодавству, а також деталізує форми прибутку особи від зайнятості.

Е.Лібанова, В.Скуратівський, О.Палій пропонують трактувати зайнятість з точки зору наявності роботи, а також вказують на безліч форм зайнятості та критеріїв сегментації зайнятого населення [4].

Перше визначення із „Сучасної економічної енциклопедії” Г.С. Вечканова і Г.Р. Вечканової має „ринкове забарвлення” – адже тут йдеться про сукупність економічних відносин, про ринок, який базується на взаємодії попиту і пропозиції праці, а також взаємодії між різними учасниками цих відносин [5, с. 177 – 178], насамперед між роботодавцями та працівниками. Наступне визначення зайнятості населення, наведене цими авторами, не зовсім коректне з методичної точки зору, адже компонент „що не порушує чинне законодавство” відсікає певні форми зайнятості населення (кримінальна, тіньова, неформальна та ін.). Загалом же економічні та соціологічні словники й енциклопедії зазвичай містять категорію „зайнятість населення” у досить нечіткому визначенні.

В економічній енциклопедії, виданій у 1980 році, зайнятість визначалася як “сукупність економічних відносин, пов'язаних з робочими місцями і участю в господарській діяльності”.

А. С. Лук'янов визначає не стільки саму сутність категорії „зайнятість населення”, скільки те, що її структурні прояви залежать від рівня розвитку суспільства – системи його потреб, рівня розвитку продуктивних сил, виробничих відносин, – а також підкреслює роль самої особи в процесі її зайнятості [6, с. 59].

Заслуговує на увагу підхід (А.А. Нікіфорова та інші), автори якого пропонують розглядати зайнятість населення з економічних і соціальних позицій.

Трактування змісту зайнятості населення з точки зору соціальних пріоритетів полягає у тому, що зайнятість населення – це ступінь задоволення потреби населення в праці, в робочих місцях, також авторами підкреслюється значимість пріоритетів у сфері прикладання праці самої особи.

З економічних позицій розглядають зайнятість В.М. Петюх та О.М. Кузнєцова [7], враховуючи при цьому і макрорівень, і ступінь результативності та ефективності зайнятості для кожної окремої особи.

Необхідно підкреслити, що термінологічне значення категорії „зайнятість населення” багатогранне, і його визначенням займаються багато наук: психологія, соціологія, право.

У нормативну лексику категорію „зайнятість населення” вперше було введено Законом України „Про зайнятість населення” [8], після чого ця категорія набула достатньо широкого правового поширення. Зайнятість населення безпосередньо пов'язана з поняттям „межі виробництва”, оскільки в системі національних рахунків визначено, що зайнятими вважаються особи, що беруть участь у створенні товарів і наданні послуг у межах виробництва. Такий підхід дозволяє проводити спільний аналіз показників зайнятості й виробництва.

Правовий зміст категорії зайнятості населення, на нашу думку, полягає в тому, що право на працю є звичайним природним правом людини, яке кожна держава повинна гарантувати своєму громадянину. В Україні, зокрема, у відповідності зі ст. 43 Конституції України, кожен громадянин має право на працю [9], а держава створює умови для того, аби громадяни могли повністю скористатися цим правом. Держава гарантує рівні можливості у виборі професії і виду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів у відповідності з суспільними потребами.

На законодавчому рівні має місце ототожнення понять „право на зайнятість” і „право на працю”. При зіставленні цих понять можна побачити їх відмінність. Визначаючи зайнятість людини трудовою діяльністю як природною, іманентною її соціальній природі формою життєдіяльності, необхідно визначити й іншу сторону, а саме: право на працю – це первинне, невід'ємне право людини.

Право на зайнятість ширше за право на працю [1, с. 119]. Тому ми вважаємо, що право на зайнятість і право на працю не можна ототожнювати, оскільки суспільно корисна праця завжди є зайнятістю, але останню не слід зводити лише до праці. Зайнятість – це природний стан людини, який не завжди означає, що вона зайнята суспільно корисною працею. Але праця і зайнятість як економічні категорії органічно взаємопов'язані.

Якщо зайнятість населення окреслює собою необхідні соціальні рамки, в яких протікає праця, то праця, у свою чергу, є лише субстанційним компонентом зайнятості. Праця, трудова діяльність – це вид і основні компоненти зайнятості як діяльності громадян, пов'язаної із задоволенням їх особистих і суспільних потреб. Отже, поняття „зайнятість” більш містке, ніж поняття “праця”; зайнятість, на відміну від праці – це не тільки діяльність, а й відносини між людьми.

Узагальнююча категорія зайнятості населення об'єднує в собі такі категоріальні поняття, як зайнятість, самозайнятість, безробіття. Тому, розглядаючи теоретичне поняття цієї категорії, необхідно

виходити з того, що вона охоплює сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених категорій: зайнятість населення як економічна ринкова категорія є системним поняттям, сутність якого можна розкрити тільки комплексно.

Усі категорії зайнятості населення мають динамічний характер, зумовлений рівнем розвитку продуктивних сил і суспільними виробничими відносинами.

У контексті вивчення зайнятості населення та передумов забезпечення її ефективності можна виділити такі аспекти проблематики зайнятості:

1) економічний, який відображає головний зміст зайнятості як системи відносин щодо забезпечення робочих місць; цей напрям стосується проблем взаємоузгодженості матеріально-технічного і особистісного факторів виробництва, а також галузевої, професійної і кваліфікаційної структур зайнятості тощо;

2) демографічний, який відображає питання зайнятості населення у зв'язку з статеві-віковими характеристиками працюючих;

3) регіональний, який полягає у вивченні та виявленні особливостей зайнятості населення, обумовлених специфікою природно-економічної зони, етнічного складу населення, урбанізації та ін.

Зайнятість населення базується на особистій праці та передбачає отримання доходу, а також визначає передумови ефективного використання трудового потенціалу держави, регіону та окремого працівника і пов'язана із забезпеченням масштабів, умов та форм включення людей в суспільну працю. Зайнятість вказує на рівень забезпечення працездатного населення робочими місцями в системі відносин суспільної праці. Враховуючи весь спектр відносин, які проявляються і перетинаються у змісті категорії „зайнятість населення”, вона, на нашу думку, синтезує систему економічних, правових, соціальних, національних та інших відносин з приводу діяльності громадян у процесі створення суспільного продукту в системі суспільної праці, яка базується на особистій праці та приносить дохід.

Висновки. На нашу думку, зайнятість необхідно розглядати як систему відносин, що виникають в межах суб'єктних структурних складових (рис. 1). Відповідно до запропонованого підходу зайнятість населення як система відносин в рамках суб'єктної складової і в цілому охоплює економічні, правові, соціальні, національні та інші відносини.

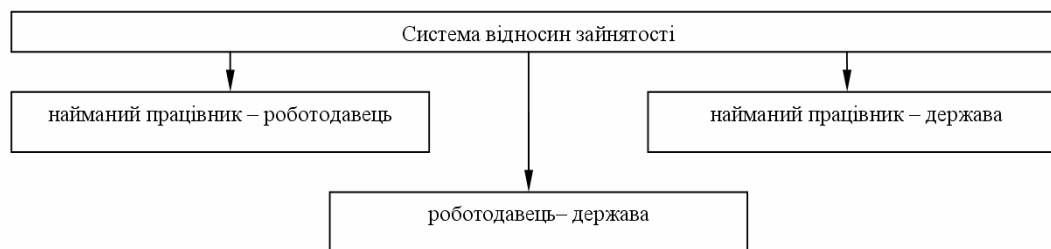

Рис. 1. Система відносин зайнятості та її складові

Вивчення категорії „зайнятість населення” є одним із найголовніших компонентів комплексного дослідження та вивчення сучасного стану ринку праці, прогнозування його майбутнього розвитку за критеріями стабілізації та ефективності відтворення населення і трудового потенціалу.

Література

1. Трудове право України: Підручник: Навчальне видання. – 2-е вид., стереот. – К.: Вікар, 2004. – 725 с.
2. Рофе А.И., Збышко Б.Г., Ишин В.В. Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов труда: Учеб. пособие / Под ред. проф. А.И. Рофе. – М.: „МИК”, 1997. – 160 с.
3. Васильченко В.С., Крыжановский В.Н., Оникиенко В.В. Экономическая ситуация и занятость населения в Украине. – К.: НЦЗРТ, 1992. – 281 с.
4. Писаревська Т.А. Інформаційні системи і технології в управлінні трудовими ресурсами: Навчальний посібник: Навчальне видання: –2-е вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2000. – 279 с.
5. Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р. Современная экономическая энциклопедия. – СПб.: Лань, 2002. – 880 с.
6. Лукьянов А.С. Потребность – занятость – управление: методологические проблемы исследования и оптимизации. – Таллин, 1990. – 141 с.
7. Петюх В.М. Ринок праці та зайнятість: Навчальний посібник. – К.: МАУП, 1997. – 120 с.
8. Про зайнятість населення: Закон України від 1 березня 1991р. №803-ХІІ // www.rada.gov.ua.

Надійшла 12.01.2009 р.